

Forradalmak praxeológiája

Nicolae S. Dumitru, akinek könyvéből (*Sistem social—Praxis—Experiment*. Buc., 1974) az alábbi részleteket válogattuk, Marx harmadik Feuerbach-tézisét idézve (MEM. Budapest, 1960. 3. köt. 8.) forradalmi gyakorlat helyett forradalmi *praxis*ról beszél. Ez a különbségtétel döntő jelentőségű, hiszen a szerző bevallott célja a praxis operacionális modelljének kidolgozása. A praxis élő egész, konkrét totalitás. Ez azt jelenti, hogy a modell-építkezés nem elégedhet meg a praxis komplex folyamatjellegének hangsúlyozásával, a praxis operacionális modelljének önmaga alkalmazhatóságát is magába kell építenie. Ehhez fel kell tárnia a praxis struktúráját, vagyis fel kell tennie a kérdést, miért és hogyan működik, miért és hogyan változtatja struktúráját ez a praxis. Ez olyan sajátos praxeológiai megközelítésmódot feltételez, mely számol a szubjektum—objektum viszonyban időközben végbement történelmi mutációval: a társadalmi alany struktúraújító tevékenysége már nemcsak a szűk gazdasági viszonyok átrendezésére irányul, hanem a praxist mint totalitást, mint egészet (a gazdasági mozgatókat a szociológiai-kulturális-antropológiai mozgatókkal együtt) fogja mindinkább ellenőrzése alá vonni.

E mutációt tükrözi a szerző praxis-fogalma: olyan módszertani hangsúlyváltásról van itt szó, amely a praxis egy adott formájának (a gazdasági mozgatók) determinizmusa helyett inkább a praxis egyetemes struktúraújító szerepét helyezi előtérbe (persze anélkül, hogy a fenti meghatározottságtól eltekintene).

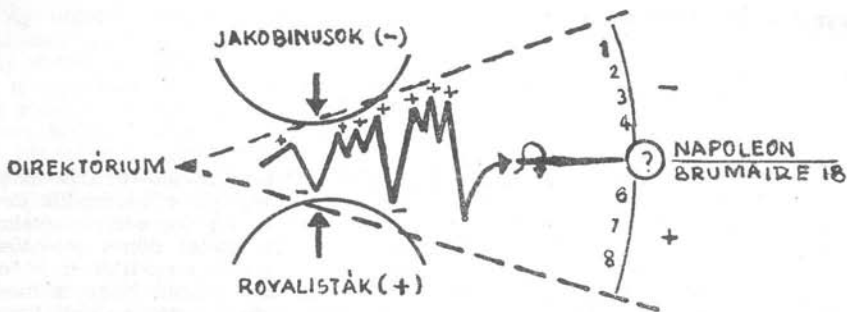
Ez a strukturális-genetikai megközelítés a szerző szerint a személyiségnek is méltó helyet biztosít a történelemben, nemcsak a történelem tárgyaként, hanem alanyaként is. Marx ebben az értelemben hangsúlyozza a harmadik Feuerbach-tézisben, hogy a forradalmi praxis a körülmények változtatásának és az ember önmegváltoztatásának egybeesése (Vö. *Tézisek Feuerbachról*. MEM. Budapest, 1960. 3. köt. 8.).

A mai forradalmi praxis operacionális modelljének egyesítenie kell mindazt a történelmi tapasztalatot, amit az emberiség a különféle „kreatív technológiákban” és struktúraújító folyamatokban felhalmozott. Marx a forradalmat tekintette minden nagy történelmi „akció” modelljének (*A szent család*. MEM. Budapest, 1960. 2. kötet. 81.). Nem véletlen tehát, hogy a szerző történet-szociológiai-praxeológiai elemzéseiben a múltbeli és mai forradalmi praxis egyetemes struktúrájának megragadására tesz kísérletet.

A. J.

A „BIZONYTALAN ÁTMENET” PRAXISA (Francia forradalom, 1795—1799)

Ez a dinamikus szakasz két meglehetősen kikristályosodott és homogén struktúrájú hatalmi rendszer közötti „senkiföldjét” hidalja át. A két „hídfo”: a jakobinus diktatúra és a napóleoni diktatúra politikai rendszere. A jakobinus diktatúra a végső szakaszába lépett forradalom utolsó, a napóleoni diktatúra a polgári rend első politikai vívmánya. A két ellentétes kormányzási forma között, e köztes területen, a direktórium bizonytalan átmeneti időszakában alakultak ki, érlelődtek a megoldás (egy stabil politikai formula kipuhatólásának) előfeltételei. Olyan, a jobb és bal között oszcilláló „hintapolitika” ez, amelynek „közepe” mindig jobbra húz, s a kivételes megoldást, melynek eszköze a mindinkább rendszerré váló erőszak, egyedül a hadsereg beavatkozásától remélik. A szüntelen politikai irányváltoztatás növekvő feszültséghez, a válság elmélyüléséhez vezet (Madame de Staël emlékezetes replikáját idézve: „Szerencsétlen ország, amelyet mindennap meg kell menteni!”) A kivételes beavatkozások egymást követő sora (királyellenes puccsok, az „egyenlők összeesküvésének” és az ellenforradalmi Vendée-felkelésnek az elfojtása, az új-jakobinus klubok Fouché általi betiltása stb.) olyan pozitív visszacsatolásként működött, mely csak tovább feszítette a szerves formula ellentmondását. Mivel a „mentési” kísérletek közös nevezőjében mindig a hadsereg bukkan fel, nyilvánvalónak látszott, hogy a fokozódó ingamozgásnak, a bizonytalanságnak csak az

Az átmenet praxisának szerkezete

erős kéz politikája vethet véget. A megoldás („ide egy kard kell!”) a levegőben lógott, s különböző politikai személyiségek tudatában testesült meg. A kettősség szerves formuláját tehát ama áhított „kard” számolja majd fel. De melyik?

Itt egy kis kitérőre van szükség. A francia forradalomnak két olyan eredeti vívmánya volt, amely a forradalom társadalmi önszabályozó eszközeként működött: az egyik a *jakobinus Konvent* (mely egyidőben tudatosította és intézményesítette a forradalmi praxist), a másik a *forradalom hadserege* (mely szerkezetében, mintegy a forradalom lenyomataként megőrizte és magába építette a néptömegek minden spontán és formális újítását a katonai praxis területén). A jakobinus Konventet 1794-ben felszámolták. A hadsereg viszont még sokáig magán viselte egy struktúraújító praxis, a forradalom történeti kísérletének végső konzekvenciáit. Ami a hadseregnek a válság megoldásában játszott szerepét illeti, a történészek ezt szinte egyáltalán nem szokták figyelembe venni. Pedig a hadsereg volt az a „kísérleti lombik”, amelyből az egyik politikai rendszerről a másikra való áttérés idején előléptek azok az emberek, magatartásmodellek, szimbólumok, amelyekre az önszabályozó mechanizmusnak szüksége van (hasonló, bár nem ilyen átütő szerepet játszott Cromwell hadserege az angol forradalomban).

Tekintsük át a jelöltek (és önjelöltek) jegyzékét. A jegyzék legyező-szerkezete híven tükrözi a direktórium szélső baltól szélső jobbgi szétterülő variánsait (vagyis a szerves formula szerkezetét):

BAL

1. CARNOT — a legkövetkezetesebb republikánus a tábornokok közül, éppen ezért a legkevesebb eséllyel rendelkező jelölt, akit különben ellenfelei már 1797-ben „töröltek” a jegyzékből (és csak Napóleon száz napos visszavetése idején jutott ismét szerephez).
2. JOURDAN — az 1797-es forradalmi hadjáratok hőse, a jakobinusok elkötelezett híve, aki Bernadotte-tal együtt akart jakobinus kormányt alakítani.
3. BERNADOTTE — a jakobinus megoldás esélyeit latolgató tábornok, akit a népi származású szélső bal könnyörtelen tisztogató akciói „száműztek” a svéd királyi trónra.

KÖZÉP

4. JOUBERT — az olaszországi hadjáratban kitűnt bátor és nagy tehetségű tábornok, aki egyaránt hajlott a monarchista és köztársasági megoldásra, de a Szuvorov elleni hadjáratban elesett.
5. ?
6. MOREAU — nagy katonai tehetség és nagy jellem, Napóleon riválisa, de apolitikus tábornok (száműzetés várt rá).

JOBB

7. LA FAYETTE — királpárti tábornok, az amerikai függetlenségi háború hőse, ő nyitotta meg a jobboldali jelöltek sorát, 180 fokos jobboldali fordulat híve, aminek nyilvánvalóan nem voltak esélyei.

Az elemzett politikai praxis struktúraújító szerkezete, úgy tűnik tehát, két kulcsmozzanatot rejt magában: nem elég, hogy a megoldás („erős kéz”, stabilitás) jól kirajzolódik a történelmi alany tudatában, a lehetséges változatok közül ki kell választani az optimális variánst. Ez a változat esetünkben a „középzóna” közepe, az üresen hagyott 5. pozíció. Miért Bonapartéra esett a történelem „opcója”?

Mert Bonaparte tábornok „személyi lapja“ tökéletesen megfelelt annak a határhelyzetnek, amelyben, a folyamat szükségszerűsége egy történelmi személyiségbe tevődik át, és ahol e történelmi személyiség döntései az adott praxis szerkezetére nézve döntőnek bizonyulnak. Bonaparte „személyi lapja“ azért optimális, mert jakobinus volta a feudális restauráció lehetetlenségét, a stabil polgári hatalom formulájával való azonosulása pedig a jakobinus restauráció lehetetlenségét szavatolta. E garanciákat csak alátámasztotta a hadseregben kivívott páratlan tekintély, az azonos korosztályú fiatal tehetségek párhuzamos kirajzása, akik, akárcsak Napóleon, egytől-egyig karrierre áhítóztak, a széles látókör, kulturáltság és szilárd pozitívista tudáson alapuló felkészültség — mindezek fölött pedig az a zseniális képesség, amelyet a kor praxisa szempontjából életfontosságú területen — a hadvezetés művészetében kamatoztatott.

A történelmi személyiség — a szerző szerint — annyira tipikus szerepet játszik az események menetében, hogy pályájának alakulásában, státusának változásaiban a rendszer dinamikája követhető nyomon. Napóleon, minthogy a politikai önszabályozás intézményi rendszerében központi szerepet vívott ki magának, már a *történelmi személyiség* ismérveivel rendelkezik.

A rendszer mozgása az önszabályozó egység működőképességétől függ. Ebből a szempontból igen sokat mondó, ahogyan a bonapartista rendszer formulája fokozatosan „kiürül“, ahogyan elveszti belső társadalmi alapját: a polgárság támogatását, és következetlen-opportunista taktikává „zülleszt“ külső társadalmi alapját: a felszabadító háborúk stratégiáját. A konzulátus idején és a császárság első éveiben Napóleon politikai státusa még teljes összhangban volt az adott történelmi szakasz lényegével: az erők egyensúlyi helyzetének fenntartásával. Napóleon Brumaire 18-aja a végletek (a jakobinusok és a royalisták) kizárásával megteremtette egy olyan burzsoá lényegű stabil politikai államforma létrehozásának feltételeit, ahol a hatalmat nem a rég kialakulatlan polgárság, hanem a „polgárság nevében“ egyetlen ember gyakorolta. Napóleon ugyanakkor a földhözjuttatott és a forradalmi hadjáratok iskolájában hatékony erővé érlelődött parasztság struktúraújító gyakorlatára támaszkodva nagyfokú stabilitást tudott biztosítani rendszerének. Az eddigi kutatások nem hangsúlyozták eléggé ez utóbbi tényező jelentőségét a napóleoni hatalomban, holott a 9/10 részben parcellásparasztokból álló napóleoni hadseregben testesült meg a forradalmi néptömegek minden spontán kreativitása, ez volt az a politikai nevelőiskola, ahol a francia polgárság néhány év alatt megtanulhatta mindazt, amit az angolok hat évszázad parlamenti gyakorlatából szűrtek le maguknak.

Az új rendszer e stabil politikai formula alapján engedhette meg magának, hogy szabadlábra helyezze a jakobinus Jourdan, Lepelletier-t, visszahívja az országba Carnot-t, egyezkedjen a Robespierre-barát M. Juliennel, (persze, azért a biztonság kedvéért megfigyelés alatt tartotta mindegyiküket). Napóleon igyekezett egyenként a maga oldalára állítani egykori elvbáratait, de közben gondosan ügyelt arra, hogy mint önálló csoportot vagy pártot, a Fouché-féle apparátus segítségével lehetetlenné tegye őket. A bürokratikus-militáris államgépezet egyik legjobban működő intézménye kétségkívül a Fouché vezette államrendőrség volt. Fouché a forradalmi terror tanulságait levonva, a nyaktiló helyett olyan egyetemes besűgői hálózatot épített ki magának, melynek révén nemcsak arról volt tudomása, hogy mi zajlik a volt jakobinusok fejében, hanem arról is, hogy általában mit gondolnak az emberek, a különböző társadalmi osztályok.

A marxista történetírás hangsúlyozza, hogy befelé ugyan Brumaire 18-a „véget vetett a forradalom regényének“ (Napóleon), de kifelé, a katonai praxis terén még egy ideig a forradalmi, feudálisellenes vonal folytatásának bizonyult. A katonai expanzió azonban saját belső logikáját követve „a permanens forradalmat permanens háborúvá“, mégpedig hódító háborúvá növesztette (Marx). A fényes katonai győzelmek (Marengo—Austerlitz), paradox módon, „a vég kezdetét“ jelentették. Nem Napóleon intellektuális képességei csökkentek tehát, hanem maga a napóleoni formula vált történelmileg meghaladottá, került ellentétbe a külső és belső erőviszonyok megváltozott paramétereivel, a nemzeti és nemzetközi praxis szerkezetével. Ebben az összefüggésben lehet csak megérteni, hogy a „nemzeti szuverenitás“ forradalmi elvei miért fordultak át szinte észrevétlenül a nemzeti elv túlhajtásába, miért válhatott át Napóleon közismert politikai realizmusa cinizmusba, nagyratörő álmai ceszaromániába, királyellenes magatartása az európai feudális dinasztiákkal való kiegyezésbe (a Bonaparte-dinasztia megalapozásába).

Miután európai szinten feloldotta a feudálisról a polgári struktúrára való „bizonytalan átmenet“ XVIII. századból örökölt kettősségét, és miután egy pillanatra felvillant benne egy új típusú nemzetközi politikai praxis alternatívája (nemzeti felszabadító háborúk, nemzeti államok létrehozása), Austerlitz (1806) után végképp kimerült a napóleoni formula politikai hatékonysága. Mivel magyarázható, hogy mindinkább retrográd szerepe ellenére is, még szinte egy évtizedig meg tudta őrizni hatalmát, sőt a száznapos visszavonulás során jakobinus-forradalmi illúziókat tudott táplálni a tömegekben? A Napóleon-kutatás újabb eredményei alapján elsősorban azzal, hogy a hadsereg (a bonapartizmus társadalmi alapja) — mint függetlenedett intézmény és önállóvá vált katonai praxis — a végsőkig kitartott Napóleon mellett, még akkor is, ha lelkesedése és befolyása nem volt már a régi.

Talán nem véletlen, hogy éppen ez a típusú praxis emelkedett a történelem folyamán először a magasfokú elméleti általánosítás szintjére. Kant és Hegel kortársa, a nagy filozófiai felkészültségű és dialektikus gondolkodású Clausewitz ismerte fel először, hogy a modern háború a „népek háborúja“: a jakobinus-napóleoni praxis tulajdonképpen csak rendszerré fogta össze a forradalmi háborúk spontán struktúraújító gyakorlatát, mely először hasznosítja és honorálja a közkatónák és névtelen tiszték praxisújtó kreativitását. A katonai praxis modern rendszerelméleti-praxeológiai megközelítése igazolja Clausewitz meglátásait: a modern háborúban az események csak a praxis dinamikájához viszonyítva kapnak jelentést; megnő a döntés időzítésének jelentősége; a visszavonulás, a döntő összecsapás halogatása a válság teljes beérése előtt („kritikus pont“) egyenesen sikernek (a *védekezés* sikerének) könyvelhető el; a döntő csatát csak az erők maximális összpontosításával lehet kikényszeríteni; az elmélet továbbfejlődéséhez a praxis állandó felülvizsgálatára és kritikájára van szükség. Ez a típusú praxis átmenetileg a „történelmi alany“ rangjára tudta emelni a tömegeket.

A XIX. század előtti polgári forradalmak szerkezetét tekintve megállapíthatjuk: a forradalmi praxis rendszerszerű, az egységes rendszeren belül ütköznek meg egymással a különböző törekvések. A társadalmi-politikai cselekvés különböző *variánsai* eltérő magatartásmodellekben, programokban és szimbólumokban lépnek színre. E különböző antifeudális törekvések képezik a *történelmi alany* struktúráját. E variánsok konfrontációjából és a forradalom ellenségeivel szembeni ellenállásukból alakul ki a variánsok sajátos mozgás-architektonikája. A *praxis szerkezete* voltaképpen ennek, a külső és belső erőviszonyoktól függő ismételt átrendeződése. Az átrendeződések a praxis *csomópontjai*. A variánsok egymástól való kölcsönös függősége — a praxis önszabályozó mechanizmusa. Ez teszi lehetővé a rendszer fennmaradását, az egyensúlyi és nem-egyensúlyi állapotainak váltakoztatását, a forradalmi praxis folytatását. Minden egyes csomópont egyben a társadalom egészének (bizonyos törekvéseknek, céloknak, eseményeknek) az átrendeződése is.

Ilyen értelemben mondhatjuk tehát, hogy ezt az egészet — a forradalmat — a struktúrája szabályozza.

AZ „ELŐRE-HÁTRÁLÁS“ PRAXISA

(A második francia forradalom, 1848—1852)

Mi újat tesz hozzá az 1848-as polgári forradalom ehhez a modellhez? Marx klasszikus elemzése alapján (*Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája*, Marx—Engels Válogatott művek, Bp., 1963. I. 253—349.) új képletet találkoznak: a forradalmi praxis fordított irányú, hátráló mozgásával. A visszavonuló forradalom önszabályozó mechanizmusára vonatkozóan Engels igen fontos dolgot állapít meg a *Brumaire tizennyolcadikához* írt Előszavában: francia sajátosság (a makro-rendszer sajátossága), hogy a politikai harcokat itt mindig a végső döntésig vitték. Franciaország a „tisza“, élesen körvonalazódó politikai formák országa: a középkorban a feudalizmus központja és az abszolutista rendi monarchia mintaállama, majd a burzsoázia tiszta uralmát megvalósító klasszikus polgári forradalom modellje. Hogyan nyilvánul meg ez a francia következetesség 1848-ban? A baltól a jobb fele tartó „következetes“ hátráló mozgásban — szögezi le Marx. Ha az első francia forradalomban mindegyik párt a nála haladóbb pártra támaszkodott (a királypártiak a girondistákra, a girondisták a jakobinusokra, a jakobinusok a náluk is szélsőségesebb „veszettekre“), de mihelyt hatalomra jutott, s már nem volt képes továbbvinni a forradalmat, a nála radikálisabb szövetséges félretolta és nyaktilól

alá küldte őt. 1848-ban irányt változtat az a folyamat: itt mindegyik párt hátrárug a forradalmat előrehajtó párt felé, és a vele hasonlóképp eljáró, az őt visszaszító párt uszáljába kapaszkodik. Így árulja és ejti el a rá támaszkodó proletárpártot a kispolgári-demokrata párt, a demokratákat a burzsoá-republikánusok, őket a rendpárt képviselői, a rendpártot pedig III. Napóleon fegyverekre támaszkodó egyszemélyes hatalma. Talán ez jól érzékelteti az 1848-as praxis másféle stílusát: 1789 felfelé ívelő mozgása helyett a forradalom itt nevesítéses és groteszk „kötéltáncú” degradálódik, míg végül furcsa szokellések közepette összeroskad. A praxis önszabályozó mechanizmusa itt lefelé ívelő vonalban mozog. Az „előrehátrálás” ez. [...]

Louis Bonaparte államcsínyje — e felismerés értelmében — nem groteszk bohózat, mint aminek a kortársak látták, hanem egy olyan önszabályozó mechanizmus, az osztályviszonyokból fakadó „szükségyszerű” csődje, mely a forradalom társadalmi alapját fokozatosan a nullára csökkentette, s a forradalmat a korabeli Franciaország legstatikusabbá-legkonzervatívabbá merevedő osztályának — a parasztságnak szolgáltatja ki. A „kisszerű unokaöcs” egyeduralmának történelmi „véletlenségében” a társadalomlélektan két, eltérő nagyságrendű jelensége adott egymásnak találkozót: a franciák millióinak patriarchális Napóleon-mítosza (az egyiptomi hadjárat „hüsofazék-legendája”) egyetlen ember Napóleon-utánzó rögeszméjével szövötkezett. (Az „unokaöcs” sikerének kulcsa nem a mítosz vagy rögeszme irracionálisában rejlik, hanem e praxis sajátos, a politikai erők „játékát” elmerevítő architektónikájában, vagyis a hatóerők sajátos elrendeződése ruházott fel itt egy idejeműlt mítoszt adott esetben döntőnek bizonyuló praxeológiai erővel.)

A marxi elemzés figyelemreméltó tanulsága, hogy a praxis szerkezete határozza meg nemcsak a rendszer önszabályozó mechanizmusát, hanem a politikai magatartásmodelleket, a cselekvés jellegzetes társadalmi szerepekben kirajzolódó stílusát is. A variánsok „összjátéka” rendezi ezt a történelmi színjátékot, amelyben a praxis szerkezetének megfelelő kulturális modellek, képességek és személyiség-típusok lépnek színre és tűnnek el a „süllyesztőben”. Érdemes megfigyelni, hogy a visszavonuló praxis valamennyi variáns „egyenműsít”. A variáns ellentmondásai uralják, s önmozgása politikai és erkölcsi sterilításba torkollik. A tettek ellentmondásba kerülnek a vágyakkal és illúziókkal, a szándék a következményekkel, a magatartás az objektív érdekekkel, a szimbólum a tartalommal, az aspirációk csak önmagukat megtagadva valósulhatnak meg.

A szerző itt szükségesnek tartja bevezetni a személyiség szint fogalmát. A szintek a következők:

<i>A praxis önszabályozó mechanizmusa</i>	<i>A struktúraújító tevékenység piramisa</i>	<i>Történelmi alany</i>
3. stratégiai visszacsatolás		3' történelmi személyiség
2. taktikai visszacsatolás		2' alapszemélyiség
1. partikuláris célok		1' társadalmi egyén

Az egyén a forradalmi praxis drámai feszültségében éri el a maximális személyiség szintet. A maximális igénybevételhez azonban két dolog elengedhetetlenül szükséges: 1. a személyiségnek az erők természetes összjátékában kell kialakulnia (az önszabályozó mechanizmusnak működésben kell maradnia); 2. ebben a mozgásban az optimális-újító variánsoknak kell vezető szerepet játszaniuk. Ez azt jelenti, hogy valamennyi szinten a praxis stílusa (dinamikája) határozza meg a személyiség stílusát.

A történelmi személyiség általában egy bizonyos — de csak ideális esetben optimális — cselekvésvariáns „győzelmének” a terméke. Ez magyarázatot adhat a történelem nem egy furcsa jelenségére. A forradalmi praxisban például nem szükségképpen a legértékesebb egyéniségek játszanak történelmi szerepet. (Például Nicolae Bălcescu csak másodrangú szerepet kapott 1848-ban, Blanqui pedig a polgári erőszak áldozatául esik, és helyette „kis stílű, kétes figurák” játszzák a főszerepet.) A nagy történelmi színjátékok objektív rendezője (a praxis szerkezete) — mint már Hegel észrevette — nem erkölcsi vagy intellektuális kritériumok alapján osztja ki a főszerepet, a döntő kritérium — a forradalmi praxis mozgásiránya.

A stagnáló-visszavonuló praxis nemcsak az önszabályozó mechanizmus csődjéhez, a dinamika beszükléséhez vezet, hanem a személyiség teljes lefokozódását, elsekélyesedését, adott esetben megsemmisülését eredményezheti. (Jellemző ebből a szempontból a Bonapartéval együtt induló és az olaszországi hadjáratok idején karriert „csináló” *korosztály* későbbi sorsa. Olyan lentől jövő emberek számára, mint Murat, Lannes, Augereau, Jounot, akik egy új osztály forradalmi avantgarde-ját képezték, a „győzelem”, a siker eredeti motivációjuk elvesztését jelentette. Miután Napóleon nemesi címekkel halmozta el őket, személyiségük szétesik, a forradalmi praxis „élő relikviái” maradnak. Sorsukban a forradalom alapszemélyisége semmisül meg.)

AZ „IDEIGLENES VISSZAVONULÁS” POLITIKAI PRAXISA (Az első szocialista forradalom, 1917—1921)

Az októberi forradalmi praxis „vargabetüire” azoknak a klasszikus „átmeneti helyzeteknek” praxeológiai elemzése világít rá, melyet Lenin még menet közben elvégzett. Ezek: 1. a bolsevik párt szerepe és a tömegek forradalmi érlelődése az 1917 áprilisától szeptemberig tartó időszakban; 2. a Brest—Litovszk-i béke vitája a forradalmi táboron belül; 3. az új gazdaságpolitika (NEP) melletti döntés előkészítése.

Minden ilyen átmeneti helyzetből több kiút van. A különböző alternatívák keresztek egymást, vonzzák vagy taszítják egymást. Mégis e helyzetek megoldásának két fő típusát különíthetjük el. Az *egyik* a cselekvés számtalan alternatíváját kínálja, de mindegyik a fejlődés egy bizonyos oldalát abszolutizálja, ami e tendenciának már csak a folytonosság presztízse alapján is nagy népszerűséget biztosít, de ugyanakkor útját állja annak, hogy a folyamat túllépjen a régi vonatkozási rendszeren. A *másik* irány egyalternatívájú, de az adott vonatkozási rendszer meghaladásának sokféle lehetőségét kívánja. Ami a szocialista forradalom praxisában új az előző forradalmakhoz képest, az a „döntő láncszem” megragadásának (Lenin), vagyis a *kritikus pont* felismerésének, a cselekvés *időzítésének* kitüntetett jelentősége. [...]

1917 márciusa—októbere között például a forradalmi praxis szerkezetét, a pártok, irányzatok, frakciók közötti összjáték, közelebről a pétérvári szovjeteken belüli erőviszonyok eltolódása (nemsevik többség → bolsevik többség) határozta meg — írja Nicolae S. Dumitru. A praxis architektonikája itt az 1789-essel párhuzamos (tehát az 1848-sal ellentétes) irányt szab a politikai rendszerek önszabályozási folyamatának: „az átmenet” klasszikus kettőségéből („kettős hatalom”) a kritikus pontig ível.

Jellemző, hogy Leninnek az erőviszonyok realitásával számoló politikai programját a praxis minden szakaszában értetlenség fogadta — a bolsevik párton belül is. Számtalanszor leszavazták, nem tudta keresztülvinni az akaratát, kisebbségben maradt a KB-ben. Mikor 1917 áprilisában előállt téziseivel (a Kerenszkij-kormánytól megvonni minden támogatást; napirenden a szovjet hatalomátvételt) Lenint anarchistának, álmódzóznak, bukott embernek bélyegezik. Amikor júliusban a nála radikálisabbak most már azonnali bolsevik hatalomátvételt követelnek, s Péterváron százezres tömeg áhi-tozta a forradalmat, Lenin elvtársainak legnagyobb megrökönyödésére minden erejével a forradalmi lendület visszafogását szorgalmazta, mert úgy érezte, az idő még nem érett meg a cselekvéshez, a bolsevikok ölébe hulló hatalmat a nép többsége még nem támogatná, mert a bolsevikok még nem vívtak ki elsősorú többséget a szovjetekben. Amikor a végső szakaszban, a kritikus ponton szeptember 14-én Lenin az azonnali fegyveres felkelést követeli, a KB leszavazza a türelmetlen javaslatot. Az álláspontok ismételt megütköztetése a döntő szakaszokban a reális erőviszonyokat visszatükröző politikai döntésekhez vezetett, a forradalom „vezérlőegységének” kísérleti laboratóriumában a belső viták során kristályosodott ki minden egyes alkalommal az optimális variánst kifejező lenini álláspont. Ugyanez elmondható a breszui litovszki béke vagy a NEP-re való áttérés vitájával kapcsolatban is.

Miért tűnik első pillanatra meghökkentőnek az optimális variáns? A fenti példák esetében a „döntő láncszem” (Lenin) bizonyos tekintetben meghökkentő vonásokkal rendelkezik. Bár előrehaladó mozgást tesz lehetővé, e „láncszemet” megragadva a praxis magasabb szintre léphet át, mégis „visszavonulásnak, vargabetűnek, közvetítésnek, a céltól való eltávolodásnak” tűnik, a megoldás szempontjából „látszólag legterméketlenebb terepnek” („Sohasem tudhatjuk — írja Lenin —, a számtalan szikra közül melyik lobbantja fel a tüzet”). Még különösebbnek

hat, ha ez a „láncszem“ a tézisek és határozatok fogalmi szintjére emelkedik. A közép megoldás külsőleg, formailag rendszerint „megalkuvásnak“ tűnik. Eppen mert tovább tud lépni a praxis adott szintjéről, ki tud lépni a megcsontosodott, kimerült megoldások (beszűkülés, specializálódás) kátyújából, elengedhetetlen, hogy ez a láncszem teljes mértékben elüssön, tehát semmiben se emlékeztessen az előző megoldásokra. Pontosan ez teszi a közép megoldást nyitottá és hatékonyá. Eppen látszólagos „alulmaradása“, „furcsasága“, „idegensége“, mely különösen a múlthoz és a jelen konzervatív törekvéseihez viszonyítva szembetűnő, jelzi e megoldásban rejlő nagy erőtartalmakat, a lehetőségek jövő felé nyitó széles pásmáját. A középvariáns (melyet csak ebben az értelemben neveztünk középnek) ezzel az ellentmondásosságával tárja fel lényegét. Megvalósításának eszközeit éppen az ellenkező irányban kereső új az egyén szintjén sajátos nonkonformizmusban nyilvánul meg. Ez a „lenini nonkonformizmus“ azonban nem a döntés szeszélyével azonos, hanem mint egyfajta pszicho-individuális „véletlen“ nemcsak megőrzi, de védetté is teszi az optimális döntésben rejlő értékeket a meghaladásra ítélt valóság „realitásának“ csábításaival szemben.

Eppen láncszem-voltával magyarázható, hogy a középvariáns —, mint valószínűség — csak a társadalmi egész kontextusában valósítja meg rejtett értékeit. Ha siettetni akarják érlelődését, ehhez olyan feltételeket kell teremteni, amelyek biztosítják az optimális variánsnak a többi változattal való konfrontációját, tehát világos körvonalazódását, differenciálódását. A mesterséges érlelés, az állandó konfrontáció hiánya mellett az optimális variáns nem tud megerősödni, s edzetség híján már az első döntő csatában alulmarad. Különösen áll ez akkor, ha a különböző törekvések között nincs antagonistá ellentmondás. [...]

Különösen tanulságosak ebből a szempontból a konszolidálás kérdésében folytatott párton belüli viták az 1918—1922 közötti periódusban. A viták jegyzőkönyvanyaga sokáig hozzáférhetetlen volt, csak 1960 után jelenhetett meg. Az újabb szovjet kutatások nem elégszenek meg a nézetkülönbségek osztályalapokra való egyszerű visszavezetésével, hanem a viták ismeretelméleti gyökereinek tudományos feltárására törekednek. [...]

Új fényt vet a forradalmi praxis dinamikájára az a mód, ahogyan a breszti békekötés vitájában Lenin Trockijjal és Buharinnal szemben a győzelemre juttatta álláspontját („békét kötni azonnal és mindenáron!“). A „baloldaliak“ ultraforradalmár álláspontját képviselő Buharinnak („Folytatni a háborút, nem egyezkedni az imperialistákkal, nem elárulni a világforradalom ügyét“) széles tömegalapja volt a párton belül; Lenin eleinte e kérdésben is abszolút kisebbségben maradt. Bármennyire kritikus helyzetben volt azonban a lenini álláspont — mint optimális variáns —, a megoldás az érvek összecsapásában született. Ami első pillantásra üres elméleti szórásnak tűnik, az valójában az erőviszonyok alakulásának kérdése, a fiatal köztársaság élet-halál kérdése (egyetlen országban konszolidálni a forradalmat, és lemondani a világforradalomról vagy világforradalom a szovjethatalom elvesztése árán is), ahol minden egyes szavazatnak döntő jelentősége lehet. Ebből a perspektívából nézve már nem tűnik meglepőnek, hogy a szocialista praxis „mindenáron“ való folytatása érdekében Lenin a végsőkig is elment: ha a vitázók nem vetnek véget azonnal a forradalmi frazeológiának, kilép a KB-ből és a kormányból. Ez a „végső érv“ egy vita végső érve, a meggyőzés végső érve, mellyel Lenin a kérdés halálosan komoly voltát húzta alá: azt, hogy itt csak egyetlen olyan megoldás van, mely a rendszer életbenmaradását biztosítja, s ez a „visszavonulás“ közép megoldása. A forradalmi praxis önszabályozó mechanizmusa ezúttal megteremtette a szükséges visszacsatolást, a forradalom „kollektív agya“ optimálisan működött, a vita magas elméleti szinten folyt, a vitafelek szenvédelyesen és őszintén ragaszkodtak álláspontjukhoz, a véleménynyilvánítás szabadságát — mely néha, úgy tűnt, semmiféle szabálynak nem engedelmeskedik — az a kölcsönös erőfeszítés ellensúlyozza, hogy a vitafelek betartsák a „fegyelem“ játékszabályait, s az adott forradalmi kereteken belül maradjanak. Így már érthető, hogy mi az „új“ a lenini pártban a II. Internacionálé pártjainak stílusával szemben: ez a párt épp az álláspontok ütköztetése révén vált igazi politikai nevelő iskolává. Az eltérő nézetek konfrontációját, a vita menetét nem a pártstatútum ismerete vagy Lenin lenyűgöző tekintélye szabályozta, hanem azok a normák, cselekvésmoделlek, az a stílus, amit a párt az előző évtizedek során — saját hagyományként — kigyöngyözött magából. Enélkül bármely kritikus helyzet rövidzárlatot okozott volna az önszabályozási egységben.

Aradi József fordítása